

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЗАСІБ КОНСТРУЮВАННЯ СОЦІАЛЬНОГО І ПОЛІТИЧНОГО ЖИТТЯ: СУТНІСТЬ, ЗАГРОЗИ, ВИКЛИКИ

Наукові праці МАУП. Серія Політичні науки, 2019, вип. 58(2), с. 19–26

<https://doi.org/10.32689/2523-4625-2019-02/58-19-26>

Представлено розгляд впливу інформаційних технологій на процеси конструювання соціального і політичного життя суспільства. Висвітлено особливості сучасних інформаційно-комунікативних впливів на масову свідомість, у тому числі інформаційних маніпуляцій. Досліджено прояв інформаційних війн в останні роки. Обґрунтовано необхідність розробки і реалізації комплексної програми державної інформаційної політики як ефективного механізму протистояння викликам та загрозам, породженим розгортанням агресивних інформаційних впливів внутрішнього і зовнішнього характерів.

Поняття “інформація” у науковому та публіцистичному дискурсах сьогодення займає одне з чільних місць. І це не дивно, адже наприкінці минулого століття світова цивілізація перейшла до новітньої стадії свого розвитку — інформаційної. Царина політичних відносин також не стала винятком. Питання впливу засобів масової комунікації (ЗМК) на політичне життя будь-якої держави сучасного світу нині є надзвичайно актуальним. Для України дослідження окресленої проблематики набуває особливого значення в останні п’ять–десять років, коли все активніше звертається увага науковців, політиків та громадськості не тільки на ті позитивні наслідки, яке несе з собою бурхливий розвиток інформаційних технологій та їх тотальний вплив на державу, суспільство й окремих громадян, а й на потенційні можливості використання ЗМК для маніпуляцій громадською думкою і політичною поведінкою на користь тих чи інших соціальних і політичних акторів. Варто зауважити, що нині — на початку 2020 р. — для нашої країни питання впливу ЗМК на державу, суспільство й окремих громадян актуалізується додатково: минулий 2019 р. став для України і вітчизняного політичного життя пам’ятним, тому що протягом кількох місяців відбулися і президентські, і парламентські вибори.

Зважаючи на предмет дослідження представленої статті, основу її бібліографічної бази склали праці, присвячені проблематиці застосування інформаційно-комунікативних ресурсів та інформаційних технологій у сучасній політиці. Необхідно зазначити, що наукових праць вітчизняних та зарубіжних вчених, де висвітлюється окреслена проблематика, не бракує. Навпаки, перед науковцями, які здійснюють спроби розгорнути подальші дослідження у названій царині, постає проблема оптимального відбору джерельної бази. При підготовці представленої розвідки авторка з метою максимально різнобічного розгляду досліджуваних напрямів спиралася на різноманітні джерела: монографії, результати дисертаційних досліджень (автореферати), електронні ресурси, науково-публіцистичні праці. Серед вітчизняних науковців, які займаються вивченням використання інформаційних технологій у політичній сфері, варто насамперед назвати, на нашу думку, Г. Почепцова [1] (авторка зокрема спиралася на його передостанню монографію “Сучасні інформаційні війни”), Л. Смолу [2] (вчена присвітила докторське дисертаційне дослідження тематиці аналізу інформаційно-психологічних детермінант перебігу сучасного політичного процесу), Р. Шутова [3] (розглядає зовнішні інформаційні впливи на вітчизняну політику), Н. Трач [4] (зосереджує увагу на визначенні інформаційно-комунікаційних механізмів політичного лідерства). Серед іноземних вчених — одного з фундаторів “теорії інформації”, американського математика К. Шеннона [5] та фахівця з питань інформаційних війн й інформаційної безпеки В. Швартау [6].

Висвітлимо вплив інформаційних технологій на процеси конструювання соціального і політичного життя суспільства. Завданнями цієї дослідницької розвідки є: 1) з’ясування генези тлумачення поняття “інформація” та пов’язаних з ним процесів і явищ впродовж останніх десятиліть; 2) розгляд особливостей сучасних інформаційно-комунікативних впливів на масову свідомість, у тому числі інформаційних маніпуляцій; 3) дослідження проявів інформаційних війн в останні роки; 4) обґрунтування необхідності розробки і реалізації комплексної програми державної інформаційної політики як ефективного механізму протистояння викликам та загрозам, породженим розгортанням агресивних інформаційних впливів внутрішнього і зовнішнього характерів.

Як вже зазначалося, дослідження впливу ЗМК на перебіг політичного життя тієї чи іншої країни слушно починати з уточнення змісту поняття “інформація” як наукової категорії. Доволі визначальним, на думку авторки, є факт, що “інформація” як наукова категорія одна з перших почала розглядатися і досліджуватися вченими-кібернетиками. Так, “батьком” теорії інформації визнаний американський інженер, криптоаналітик й математик Клод Е. Шеннон, який акцентував увагу на фізичній стороні передачі сигналів, ігноруючи семантичні аспекти інформації. Інформація, за К. Шенноном, — це знята невизначеність або результат вибору з можливих альтернатив. На переконання науковця, інформація є вимірюваною величиною. Базовими параметрами такого вимірювання він називає: кількість інформації, що міститься в певному повідомленні; функцію імовірності, що з усіх можливих повідомлень буде вибрано конкретно це [5].

Зрозуміло, що у царині соціально-гуманітарних наук поняття “інформація” тлумачиться дещо інакше, особливий наголос робиться на контентній (змістовній) складовій, а також на пошуку оптимального співвідношення змісту й форми. Частина дослідників-гуманітаріїв, передусім лінгвістів, зосереджуються на пріоритетному розгляді семантичних аспектів інформації. Науковці-психологи спрямовують свої дослідницькі пошуки на висвітлення раціональних й ірраціональних складових інформації як соціального феномену. Фахівці-правники в останні десятиріччя плідно розробляють окрему галузь права – інформаційне право, де “інформація” є однією з провідних категорій. Спеціалісти у царині доволі молоді науки – науки державного управління – також не оминають своєю увагою питання з’ясування впливу інформації на функціонування системи державної влади і державного управління загалом та прийняття політико-управлінських рішень, зокрема. Вчені-політологи також вивчають феномен інформації та її вплив на суспільно-політичні процеси. У сучасній політичній науці виокремився самостійний напрям досліджень – політична комунікативістика.

Георгій Почепцов – чи не найбільш авторитетний з вітчизняних фахівців у царині політичної комунікативістики та комунікативних технологій – в одній з останніх своїх праць “Сучасні інформаційні війни”, яка вже кілька разів перевидавалася, оперує терміном “інформаційно-комунікативний простір” [1]. Можна стверджувати, що формування інформаційно-комунікативного простору є явищем останніх десятиліть, закономірним результатом становлення і розвитку інформаційної цивілізації. З одного боку, інформаційно-комунікативний простір є надзвичайно гнучким та чутливим до будь-яких змін, насамперед змін політичного й економічного характеру, а з іншого – інформаційно-комунікативний простір суттєвим чином впливає на політику. Г. Почепцов як показовий приклад такого впливу називає “модель зміни влади в країні за допомогою інформаційного компонента соціальної системи, який починає диктувати нові й інші норми політичному, а потім і економічному компонентам”. Названа модель спрацьовує завдяки механізму входу в масову свідомість через масову комунікацію і масову культуру [1, 94].

Інакше кажучи, нині ми можемо вести мову про якісно нові й інші механізми впливу на масову свідомість і соціально-політичну поведінку громадян. Якщо раніше, у ХХ ст., провідним механізмом впливу на свідомість і поведінку громадян була пропаганда, то сьогодні домінують більш складні і завуальовані форми інформаційно-комунікативного впливу. Втім частина країн, передусім з авторитарним і тоталітарним політичними режимами, не відмовляються від пропаганди як центрального механізму впливу на громадян.

Показовим є досвід Російської Федерації, зокрема застосування нею пропаганди для “внутрішнього користування”, тобто спрямованої на власних громадян, та використання інших форм і механізмів інформаційно-комунікативного впливу, що реалізуються у зовнішніх комунікаціях. У 2018 р. дві французькі аналітичні установи підготували дослідження “Маніпуляції ін-

формацією: виклик нашим демократіям”, у якому детально розібрали впливи російської пропаганди. Цю, більше ніж 200-сторінкову розвідку, написали фахівці з Центру аналізу, прогнозування та стратегії (CAPS), який працює при Міністерстві Європи та закордонних справ Франції, а також Інституту стратегічних досліджень (IRSEM) — дослідницької установи французького Міністерства збройних сил. У період підготовки свого дослідження аналітики відвідали двадцять країн і три міжнародні організації (ОБСЄ, НАТО, ЄС), провели більше ста інтерв'ю. Французькі дослідники дійшли таких висновків:

1) Російська Федерація, починаючи з 2014 р., використовує “інформаційні маніпуляції” (навмисне та масове поширення неправдивих чи упереджених новин у ворожих політичних цілях) як основний механізм здійснення інформаційно-комунікативного впливу на інші країни;

2) трьома базовими складовими російських інформаційних маніпуляцій є скоординована кампанія; поширення неправдивої інформації, що свідомо змінена; політичний намір завдати шкоди своєму противнику (насамперед — Україні — *С. Б.*);

3) метою інформаційних маніпуляцій, які застосовуються Російською Федерацією, є розкол громадської думки, сприяння зародженню сумнівів у громадян інших країн у достовірності будь-якої інформації, провокація їх відмови від традиційних ЗМІ, радикалізація настроїв серед певних верств населення інших країн [7].

Інформаційні маніпуляції, на наше переконання, вже кілька років тому перетворилися у фактичну інформаційну війну Росії проти умовного “Заходу” — втілення усіх “гріхів сучасності”. Об'єктом впливу у такій інформаційній війні є не тільки громадяни Російської Федерації, а й громадяни будь-якої іншої держави, на яку поширюються подібні інформаційні маніпуляції. Тому не дивно, що представники істеблішменту і громадськості значної частини країн Європи, деяких країн інших регіонів світу почали створювати національні служби протидії інформаційним маніпуляціям з боку Росії. Показовим є той факт, що у найвідомішій онлайн енциклопедії світу — Вікіпедії з'явилася окрема стаття під назвою “Російська пропаганда”, вона опублікована дев'ятьма мовами (українською, чеською, латиською, німецькою, англійською, тайською, в'єтнамською, індонезійською, вірменською). В українській версії статті зокрема вказується, що “російська пропаганда розповсюджується щонайменше 40 мовами світу у 160 країнах” [8].

Як бачимо, пропаганда як типовий феномен ХХ ст. перетворюється у ХХІ ст. в інформаційні впливи і маніпуляції та в інформаційні війни як крайній і найагресивніший вияв інформаційно-комунікативних впливів.

Поняття “інформаційна війна” не є новим у науковому та публіцистичному дискурсах. Однак саме в останні роки воно стає одним з найуживаніших. Підходів до визначення сутності інформаційної війни є багато, існує безліч тлумачень змісту цього поняття та кейсів для їх (тобто тлумачень — *С. Б.*) обґрунтування. Цікавим виглядає визначення, сформульоване у Статуті Армії США: “Інформаційна війна — дії, розпочаті для досягнення інформаційної

переваги в інтересах національної стратегії та здійснювані шляхом впливу на інформацію й інформаційні системи противника з одночасним захистом власної інформації і своїх інформаційних систем” [9, 11].

Американський військовий У. Швартау, у свою чергу, пропонує таке визначення: “Інформаційна війна є електронним конфліктом, в якому інформація є стратегічним об’єктом, який варто захопити чи знищити. І комп’ютери, і інформація є стратегічними об’єктами, які варто захопити чи знищити. І комп’ютери, й інформаційні системи стають привабливим напрямом першого удару” [6, 49]. Як бачимо, тлумачення сутності інформаційної війни у варіанті У. Швартау наближається до розуміння ще одного поняття новітнього часу — феномену кібервійни. Власне нині кібервійна зазвичай розглядається як один з аспектів більш комплексного явища — інформаційної війни.

У вітчизняній політичній науці феномен інформаційної війни також є об’єктом досліджень. М. Рижков здійснив спробу систематизації різних дослідницьких підходів, результатом якої є таке тлумачення: “Інформаційна війна — протиборство між державами в інформаційному просторі з метою впливу на критично важливі структури, інформаційні системи, процеси та ресурси з метою зруйнування політичної, економічної та соціальної систем, дестабілізації суспільства й державності противної сторони” [10, 298].

З цим визначенням інформаційної війни перегукується оригінальна ідея російського публіциста, колишнього політтехнолога В. Путіна та колишнього радника Керівника Адміністрації Президента Російської Федерації Г. Павловського про державу як торгівця страхами. У книзі “Геніальна влада!: Словник абстракцій Кремля” колишній “вірний пугінець”, а нині прихильник ліберальних поглядів стверджує, що держава, втративши можливості утримувати освіту, медицину, науку, вигадала собі нову функцію — вона торгує страхами громадян, від яких потім сама їх захищає. Таким чином, держава неспроможна повноцінно виконати свої базові соціальні функції (що є надзвичайно актуальним зокрема для сучасної Російської державності! — С. Б.), створює ілюзію власної потрібності й необхідності в очах громадян [11]. Отже, можемо виокремити ще один напрям інформаційної війни проти України та ще одну мету її проведення — показати російським громадянам, що у них вдома, хоча і погано, але не настільки, як у сусідів. При цьому справжня картина соціального і політичного життя сусідів не має жодного відношення до картинки “страхів”, якими торгує держава. Адже мета — саме “показати”, тобто зобразити погане життя сусідів, а не висвітлити його справжні реалії.

Ефективна стратегія протистояння інформаційній війні має спиратися на розробку і впровадження в життя комплексної програми реалізації державної інформаційної політики. Така програма має бути спрямована на різні аспекти функціонування політичної системи. Наприклад, важливою царинною у реалізації комплексної програми державної інформаційної політики є політична комунікація — процес передавання політичної інформації, яка циркулює від однієї частини політичної системи до іншої, на різних рівнях функціонування політичної системи та у площині її взаємодії з іншими системами

суспільства. Вітчизняна дослідниця Н. Трач зауважує: "...основна риса політичної комунікації полягає в тому, що вона перебуває у сфері компетенції органів державної влади, політичних установ та інститутів, здійснюється за допомогою засобів масової комунікації". Серед найважливіших функцій політичної комунікації вона називає: поширення ідейно-політичних цінностей, знань, політичної інформації, формування політичної свідомості, поширення норм політичної культури суб'єктів політики (індивідів, груп, політичних структур), інтеграцію та регулювання політичних відносин, підготовку та сприяння громадськості до участі у політичній діяльності [4, 9]. Як бачимо, повноцінна реалізація базових функцій політичної комунікації у процесі здійснення державної інформаційної політики може стати дієвим запобіжником недобросовісного використання інформаційних технологій з боку тих чи інших соціальних і політичних акторів, ефективним шляхом протидії заходам інформаційної війни проти нашої країни.

Українські науковці пропонують розглядати державну інформаційну політику, спираючись на висвітлення сутності таких понять: "інформаційне суспільство", "інформаційна безпека", "інформаційна сфера", "інформаційні відносини", "інформаційна інфраструктура", "національний інформаційний простір", "світовий інформаційний простір", "національні інформаційні ресурси", "інформаційне агентство", "інформаційне право", "засоби інформаційно-психологічного впливу", "зовнішні інформаційні впливи" [2; 3; 12, 6–7].

Отже, навіть побіжний аналіз наукових розвідок вітчизняних дослідників засвідчує, що проблематика розробки і реалізації державної інформаційної політики в Україні в останнє десятиліття є затребуваною. Втім, на нашу думку, бракує праць, присвячених питанням розробки механізмів запобігання зовнішнім інформаційним впливам, ефективної протидії цим впливам та формуванню національної програми контрпропаганди у відповідь на виклики, що постали перед нашою державою навесні 2014 р. Відтак, розробка комплексної програми державної інформаційної політики в Україні нині обов'язково має включати висвітлення окреслених питань і проблем, до її підготовки і впровадження мають бути залучені найкращі вітчизняні науковці й аналітики-практики за умов максимальної деполітизації їх діяльності з метою уникнення спокуси піддатися сьогоденній політичній і соціальній кон'юктурі.

Джерела

1. *Почепцов Г.* Сучасні інформаційні війни : монографія. 2-ге вид., допов. Київ : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2016. 504 с.
2. *Смола Л. Є.* Інформаційно-психологічні детермінанти сучасного політичного процесу (світовий та вітчизняний контексти): автореф. дис. ... д-ра політ. наук : спец. 23.00.01 "Теорія та історія політичної науки" / Львівський нац. ун-т імені Івана Франка. К.-Л, 2011. 31 с.
3. *Шутов Р. В.* Зовнішні інформаційно-психологічні впливи у процесах реалізації державної інформаційної політики: автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 "Політичні інститути та процеси" / НАН України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. К., 2013. 20 с.

4. Трач Н. В. Соціально-психологічні та інформаційно-комунікаційні механізми політичного лідерства: автореф. дис. ... канд. політ. наук : спец. 23.00.02 “Політичні інститути та процеси” / Нац. педагогічний ун-т імені М. П. Драгоманова. К., 2010. 20 с.
5. Shannon C. A mathematical theory of communication // Bell System Technical Journal. 1948. Vol. 27, Iss. 3. P. 379–423.
6. Schwartau W. An introduction to information warfare // War in the information age : new challenges for U. S. security police. Washington etc., 1997. 189 p.
7. Малинка В. Російська пропаганда використовує методи КДБ, — французьке дослідження [Електронний ресурс] // Media Sapiens. Detector Media ; ГО “Детектор Медіа”. 5 жовтня 2018 р. URL: https://ms.detector.media/monitoring/advocacy_and_influence/rosiyska_propaganda_vikoristovue_metodi_kgb_frantsuzke_doslidzhennya/
8. Російська пропаганда [Електронний ресурс] // Вікіпедія — вільна енциклопедія. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A0%D0%BE%D1%81%D1%96%D0%B9%D1%81%D1%8C%D0%BA%D0%B0_%D0%BF%D1%80%D0%BE%D0%BF%D0%B0%D0%B3%D0%B0%D0%BD%D0%B4%D0%B0
9. Гриняев С. Н. Взгляды военных экспертов США на ведение информационного противоборства // Зарубежное военное обозрение. 2001. № 8. С. 10–12.
10. Інформаційна війна / М. Рижков // Політична енциклопедія / НАН України; Ін-т політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса; редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) та ін. К.: Парлам. вид-во, 2012. 808 с.
11. Павловский Г. О. Гениальная власть!: Словарь абстракций Кремля: эссе [роман]. Москва : Европа, 2012. 117 с. (Першотвір).
12. Державна інформаційна політика : Програма для студентів спеціальності 7.020105 “Документознавство та інформаційна діяльність” / укл. Г. В. Виноградова. К. : ДАККіМ, 2003. 20 с.

Bulbeniuk S. S. Information Technology As A Means Of Constructing Social And Political Life: The Essence, Threats, Challenges.

The article examines the influence of information technologies on the construction of the social and political life of society. Particular attention is paid to highlighting the peculiarities of modern information and communication influences on the mass consciousness, including information manipulations (on the example of the work of the mass communication system of the Russian Federation), as well as on the investigation of manifestations of information wars in recent years. It is argued that we can now speak of qualitatively new and other mechanisms of influence on the mass consciousness and socio-political behavior of citizens. If earlier, in the twentieth century, the main mechanism of influence on the consciousness and behavior of citizens was propaganda, today is dominated by more complex and veiled forms of information and communication influence. The author justifies the need to develop and implement a comprehensive program of state information policy as an effective mechanism for confronting the challenges and threats generated by the deployment of aggressive informational influences of internal and external character. The author substantiates that the development of a comprehensive program of state information policy in Ukraine now must include coverage of the above-mentioned issues and problems, the best domestic scientists and analysts-practitioners should be involved in its preparation and implementation in conditions of maximum de-politicization of their activities. An effective strategy for combating information warfare should be based on the development and implementation of a comprehensive program of state information policy im-

plementation. Such a program should address different aspects of the functioning of the political system. For example, political communication is an important area in the implementation of a comprehensive program of state information policy – the process of transmitting political information that circulates from one part of the political system to another, at different levels of functioning of the political system and in the plane of interaction of the political system with other systems of society. Now for our country the issue of influence of mass communication on the state, society and individual citizens is being updated additionally: the past, 2019, became a memorable one for Ukraine and national political life, because over several months a presidential and parliamentary election that did not go without overt propaganda and without concealed manipulation of public opinion. The full realization of the basic functions of political communication is one of the directions of the implementation of state information policy, which can become an effective deterrent to the unfair use of information technologies by certain social and political actors, effectively counteracting measures of the information war against Ukraine. Implementation of the most important functions of political communication in the state information policy of Ukraine: dissemination of ideological and political values, knowledge, political information, formation of political consciousness, dissemination of norms of political culture of political subjects (individuals, groups, political structures), integration and regulation of political relations, preparation and promoting public participation in political activity – should become a necessary component of the formation of a qualitatively new type of political culture in our country.

<https://doi.org/10.32689/2523-4625-2019-02/58-19-26>

Надійшла 30 листопада 2019 р.